

Literature Research Quarterly

Vol. 12, No. 2,

Summer 2024

pp. 103-128

Original Article

The Effect of Bitter Lived Experiences on the Theme, Tenderness of Language and Poetic Images with a Reflection on the Nightmares in the Poetry of Shafii Kodkani and Amal Dangul

Ali Salimi^{1*} & Jabbar Azrbar²

1. Professor, Department of Arabic Language and Literature, Razi University, Iran

2. PhD Candidate of Arabic Language and Literature, Razi University, Iran

Received date: 2024.03.15

Accepted date: 2024.08.10

Abstract

The bitter events of life sometimes make the poet's soul so sad that beautiful things lose color in his eyes and take on a nightmarish form. This research, using a descriptive-analytical method, based on comparison, examines this idea in the examples of the poems of two prominent contemporary poets, Shafii Kodkani and Amal Dangul, and tries to answer the question of how the nightmare appeared in the poetry of these two poets, and what effect it has on their language and poetic images. The findings of the research show that in the poems of these two, in many times, the unfortunate events of life forced the poet to choose a rough theme and, as a result, to play songs far from poetic tenderness. In this sample of poems, the cruelty and bitterness of the events affected the poet's feelings in such a way that the pleasant description of the beautiful phenomena of nature gave way to the description of heartbreaking events and followed by the delicacy of language and poetic imagination has undergone a kind of fundamental transformation.

---

*Corresponding Author's E-mail: a.salimi@razi.ac.ir

© 2024 The Author(s). Published by TMU Press. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

Introduction

Poetry has always been a description of the tenderness of life and its beauty, and this is the inherent characteristic of poetry, the most delicate of which is manifested in sonnets. But sometimes the bitter experiences of life events have stolen the softness and delicacy from the poet's language and imagination, and it is as if the poetic sense has completely disappeared and instead, the cruel and harsh side of life has become the subject in such poems. The bitterness of life has imposed coarseness on the poet and this cruel coarseness has colored the language and delicate poetic images with its own color.

Research method

Comparative literature is a branch of literary criticism that "draws the course of literature's relationship with each other and describes the road map and contributes to the stability of literature's relationship" (Ghanimi Hilal, 1995, p. 23). In the first volume of the book of literary criticism, Zarrin Kob discusses comparative literature: "Comparative literature is actually research on the relationships between the literatures of different nations and peoples of the world" (Zarrin Kob, 1982, p. 125) in contemporary literature. The famous school in comparative literature became popular with the titles: French school and American school. But besides these two famous schools, another trend called "Slavic comparative literature" also emerged in the Eastern Bloc, which, with a socialist perspective, made the effect of society in the creation of art and literature the focus of its critical analysis. Based on the comparative Slavic school and to some extent the American school, and by analyzing the content of some poems influenced by bitter experiences, the present research investigates the effect of environmental events on the poetry of Shafii Kodkani and Amal Dangul and tries to investigate how the nightmare appeared in the poetry of the two poets and what effect it had on the language and poetic images of the two poets, mentioning examples of this poetic approach.

Discussion

Scary images in the poems of two poets: The language of the poem is an emotional language, full of poetic feelings, and accordingly, its imaginary images are often used to induce this feeling, but sometimes, the unfortunate events of the

poet's life and bitter experiences disrupts this general rule as much as possible. The theme, language and poetic images are completely transformed and even turn into terrifying nightmares. In such situations, the ugly and dark side of life overcomes the poet's soul, mind and language, and the poet inevitably talks about the phenomena and creates images that match the spirit of poetry and the tenderness of language.

Gallows and mass deaths: The nightmarish image of gallows, which always kills the fighters, is a painful event in human history and one of the scary nightmares in the poetry of two poets. Shafii Kodkani, in the song "Prayer for Rain" has reproduced this feeling of his heartbreak in a poetic image with heavy sadness. In Amal Dangul's poetry, and even more so than Shafii Kodkani's poetry, nightmarish images of natural phenomena and objects stand out. As he is known as a poet of rebellion, he is known as a poet of the people (Al-Hajaji, 2013, p. 40).

The scene of the destruction of nature and the destruction of humans: Nature and its forests, are the epitome of beauty and have always had thousands of pleasant and colorful effects in poets' poems, but this beautiful and eye-catching phenomenon has lost its color. Sometimes in Shafii Kodkani's poetry and permanently in Amal Dangul's poetry, it has become extremely cloudy and dark, and in its images, there is no longer any of its stunning charms. Terrible images of the destruction of fire are among the things that show themselves in these nightmares, and in the poems of two poets, they have taken on a frightening form.

The terrifying image of the cannibalistic dragon: By using the horrible word "dragon" and creating terrifying images of it, the two poets have recounted parts of the cruelties of their lived experience. In an ironic and protest expression, by mixing romantic feelings with social realism, Shafii-Kedkani expresses his surprise and asks himself with amazement, despite the breath of the dragon that constantly blows in nature, "all this white jasmine and how do nesters grow?". In the poem "Akhenaten Far Al-Karank", Amal Dangal thinks of the oppressive rulers as dragons who cover the sun's disc with their hands so that no light reaches the

universe.

The nightmare image of human mutilation: From the painful sight of dismemberment of human body parts, especially children, terrifying images have been created in the poems of the two poets. In terrifying images, Shafi'i talks about the growth of bushes whose fruits are human heads, separated from the body that open their tongues and speak. Amal Dangul also presents a dusty lived experience to the reader in such terrifying images. The severed hands of a little girl who is on the head of spears.

the result

Egyptian poet Amal Dangul and Iranian poet Shafii Kodkani are among the most prominent modern poets who have common human, political, social and cultural concerns. The poetry of these two capable writers is the bitter and sweet voice of the life of the people of their land. As the few mentioned examples showed, sometimes the bitter experience has affected their soul and spirit in such a way that the tender poetic feelings are completely forgotten. In these examples, the softness of the poetic language and its imaginary emotion is lost in the aura of dustiness, the violence and roughness of the content of the poem has overcome the softness of the language and poetic images. These terrible nightmares, in components such as images arising from fire and forest, gallows, cannibalistic dragons, mutilation of human body parts, and the destruction of nature by humans, are based on the poetic examples mentioned by the two poets which have cast a shadow. Shafii Kadkani's nightmares are mostly taken from nature and its elements and Amal Dangul's nightmares are mostly taken from daily life events, hence Shafii's poetry is sad romantic and Amal Dangul's poem is black realism.

Resources

- Al-Maqaleh, A. (1987). *An introduction to the poetic works of Amal Dangal*. Madbouli School.
- Hajaji, A. (2013). *Amal Dangul: Al-Injaz and Al-Qimaa*. Al-Majlis Al-Ali for Education.
- Salimi, A., & Kayani, R. (2012 AD). *Al-Qur'anic interpretation in the poetry of*

- Mahmoud Darwish and Amal Dangul (study and criticism). *The Journal of Studies in Arabic Language and Literature*, 9, 105-132.
- Shafii Kodkani, M. (1997a). *A mirror for sounds*. Sokhon Publications.
  - Shafii Kodkani, M. (1997b). *The second millennium mountain deer*. Sokhon Publications.
  - Shafii Kodkani, M. (2019). *A child named Shadi*. Sokhon Publications.
  - Zarrin Koob, A. (1361). *Literary criticism*. Amir Kabir Publications.

شپوهنځی پوهنځی علوم انساني او مطالعات فرهنگي
پرتال جامع علوم انساني

تأثیر تجربه‌های تلخ زیسته بر درون‌مایه، لطافت زبان و تصویر- های شعری با تأملی در کابوس‌نمایی‌های موجود در شعر شفيعی کدکنی و امل دنقل

علی سلیمی^{۱*}، جبار آذربار^۲

۱. استاد گروه زبان و ادبیات عرب، دانشگاه رازی،

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عرب، دانشگاه رازی، ایران

پذیرش: ۲۰/۵/۱۴۰۳

دریافت: ۲۵/۱۲/۱۴۰۲

چکیده

گاهی رخدادهای تلخ زندگی، روح انسان و به ویژه روح لطیف شاعران را که عاطفه‌ای به شدت شکننده دارند، به اندازه‌ای مکدر می‌کند که پدیده‌ها و اشیای زیبای طبیعت، در چشم و دل آنها به کلی، رنگ می‌بازد و شکلی کابوس‌گونه به خود می‌گیرد. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی مبتنی بر مقایسه، این رویکرد را در نمونه اشعاری، از دو شاعر برجسته معاصر، شفيعی کدکنی و امل دنقل بررسی نموده و کوشیده به این پرسش، پاسخ گوید که کابوس‌گونی در شعر این دو شاعر، چگونه نمود پیدا کرده و چه تأثیری بر زبان و تصویرهای شعری آنها گذاشته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در شعر این دو شاعر دغدغه‌مند معاصر، کابوس‌های شعری ترسناک بسیاری یافت می‌شود و در بسیاری از اوقات، رخدادهای ناگوار زندگی، شاعر را مجبور به انتخاب درون‌مایه‌ای خشن و زمخت و به تبع آن، نواختن نغمه‌هایی ناهمسو با لطافت ذاتی شعر سوق داده است در این نمونه اشعار، بی‌رحمی و تلخی حوادث، احساس شاعر را به گونه‌ای ناگوار ساخته که وصف دل‌پذیر پدیده‌های زیبای طبیعت و لطافت زندگی که ویژگی

ذاتی شعر است، جای خود را به توصیف رخدادهای دل‌خراش داده و در پی آن، لطافت زبان و خیال شاعرانه، دستخوش یک نوع دگردیسی بنیانی شده است.

واژگان کلیدی: شعر معاصر، زبان و تصویر شعر، کابوس‌نمایی، امل دنقل، شفیعی کدکنی

۱. مقدمه

از دیرزمان، شعر همواره، وصف حال لطافت‌های زندگی و زیبایی‌های آن بوده و این ویژگی ذاتی شعر است که همواره نغمه‌های گوش‌نواز سر دهد و لطیف‌ترین نوع آن، در غزل تجلی یافته است؛ اما این قاعده دائمی و همیشگی نبوده و نیست. گاهی تجربه‌های تلخ حوادث زندگی، نرمی و نازکی را از زبان و خیال شاعر ربوده، روح و روان او را به قدری در فشار و تنگنا قرار داده که گویی حس شاعرانه به کلی، به محاق رفته و به جای آن، سویه بی‌رحم و خشن زندگی، موضوعیت پیدا کرده است تا جایی که تصویرهای خیال‌انگیز و لطیف شاعرانه را از جنس خود و غبارآلود نموده است. این دگردیسی در زبان و تصویرهای شعری، متأثر از درون‌مایه تحمیلی بر شاعر است و این امر در شعر شاعرانی که دغدغه‌های بیشتری در قبال رنج‌های انسانی و نابسامانی‌های جامعه خویش داشته‌اند، بیشتر رخ داده است. در این گونه اشعار، تلخی زندگی به شعر، درشتی و زمختی تحمیل کرده و این درشتی بی‌رحمانه، زبان و تصویرهای لطیف شعری را به رنگ خود رنگ‌آمیزی نموده است.

ادبیات تطبیقی شاخه‌ای از نقد ادبی است که «سیر ارتباط ادبیات‌ها با یکدیگر را ترسیم می‌کند و نقشه راه را شرح می‌دهد و به استواری و پایداری ارتباط ادبیات‌ها کمک می‌کند» (غنیمی هلال، ۱۹۹۵: ۲۳). زرین کوب در جلد اول کتاب نقد ادبی درباره ادبیات تطبیقی چنین می‌گوید: «ادب تطبیقی در واقع عبارت است از تحقیق در باب روابط و مناسبات بین ادبیات ملل و اقوام مختلف جهان» (زرین کوب، ۱۳۶۱: ۱۲۵). در ادب معاصر دو مکتب مشهور در ادبیات تطبیقی با عنوان‌های: مکتب فرانسوی و مکتب امریکایی رواج یافت که اولی بر تأثیر و تأثر ادیبان از یکدیگر پرداخته؛ اما دومی زیبایی شناسی آثار را صرف‌نظر از تأثیر و تأثر با اهمیت دانسته و به آن پرداخته است. در کنار این دو مکتب مشهور، یک گرایش دیگری به نام «ادبیات تطبیقی اسلاوی» نیز در بلوک شرق پدید آمد که با نگاهی سوسیالیستی، اثر جامعه در خلق هنر و ادبیات را محور

تحلیل نقدی خود قرار داد. پژوهش حاضر با تکیه بر این مکتب و تا حدودی مکتب امریکایی و با تحلیل محتوای برخی اشعار متأثر از تجربه‌های تلخ‌زیسته، به تحقیق درباره اثر رخدادهای محیطی بر شعر دو شاعر معاصر عربی و فارسی، شفيعی کدکنی و امل دنقل می‌پردازد و می‌کوشد به این پرسش پاسخ گوید که کابوس‌گونگی در شعر دو شاعر، چگونه نمود پیدا کرده و چه تأثیری بر زبان و تصویرهای شعری دو شاعر گذاشته است و به منظور اجتناب از اطناب، به ذکر نمونه‌هایی از این رویکرد شعری اکتفا شده است:

۱-۱. نگاهی کوتاه به زندگی دو شاعر

محمد امل فهیم ابوالقاسم محارب دنقل، در روستای «قلعه»، ۲۰ کیلومتری جنوبی استان «قنا» در ۲۵ ژوئیه سال ۱۹۴۰ دیده به جهان گشود. «دنقل»، نام جد بزرگ خانواده و «محارب» پدر بزرگ وی و «فهیم محارب»، اسم پدر اوست. اما سال و محل تولد او مختلف ذکر شده است. چیزی که مشخص است، تولد او بین سال‌های ۱۹۴۰ تا ۱۹۴۲ میلادی است که اولین سال را بیشتر ذکر کرده‌اند (الدوسری، ۲۰۰۴: ۱۴). امل بعد از اتمام دوره دبیرستان به دانشکده ادبیات دانشگاه قاهره پیوست. تحصیلاتش هنوز به نیمه نرسیده بود که به خاطر اشتغال به کار دادگستری «قنا» از تحصیل انصراف داد. در سال ۱۹۶۲ موفق به دریافت جایزه ویژه انجمن عالی هنرها و ادبیات شد. در سال ۱۹۶۴ تعدادی از قصاید خود را در روزنامه «الأهرام» به چاپ رساند. در سال ۱۹۸۰ به عضویت کمیته شعر انجمن عالی شعر و فرهنگ درآمد (کامبل، ۱۹۹۶، ج ۱: ۶۰۶). امل دنقل، در دوره پر آشوبی زندگی می‌کرد که می‌توان گفت از وخیم‌ترین دوران در طول تاریخ امت عربی است. از شکستی به سوی شکستی شدیدتر و مصیبتی بدتر و از سقوطی به سوی سقوطی دیگر به پیش می‌رفت و دنقل تمامی این وقایع را با زبان شعری و گفتگمانی که در بسیاری از مواقع به نثر نزدیک بود، یادداشت می‌کرد (جحا، ۱۹۹۹: ۲۴۵). «شعر امل دنقل، وجدان جامعه است» (عباس، ۱۹۷۸: ۱۲۳) روح و روان امل دنقل به قدری از ذلت و خواری در جهان عرب به ستوه آمده بود که در قصیده «المجد للشیطان» به ستایش شیطان به خاطر «نه» گفتن در برابر خداوند پرداخت. «او سخت ملی‌گرا، وطن‌دوست، و سازش‌ناپذیر بود و به دلیل مبارزات سیاسی و آزاداندیشی سال‌هایی را در زندان و بازداشت به سر برد و بیشتر عمر کوتاه خود را در فقر و محرومیت مادی سپری کرد» (المقالح، ۱۹۸۷: ۲۸). امل دنقل از نظر جسمی همواره

ضعیف و کم بنیه بود. در چهل سالگی دچار سرطان شد و بیش از سه سال در برابر این بیماری مقاومت کرد. سرانجام در سال ۱۹۸۳م در قاهره از دنیا رفت (جحا، ۱۹۹۹: ۲۵۱).

شاعر، منتقد، پژوهش‌گر و نظریه‌پرداز ژرف‌اندیش، محمدرضا شفیعی کدکنی، در سال ۱۳۱۸ ش. در کدکن نیشابور چشم به جهان گشود (فولادوند، ۱۳۸۷: ۲۴۳). در بین ادیبان سترگی که از بند «اسم» و «ایسم» و «رسم» و «خط» و «قالب» رستند، محمدرضا شفیعی کدکنی نامی آشنا و کم‌نظیر است که به دور از هر گونه جار و جنجال و قیل و قال بر تارک ادبیات معترض و مبارز می‌نشیند (امینی، ۱۳۸۰: ۳۱۳). اعتراض و عصیان سرخ او علیه همهٔ تباهی‌ها و سیاهی‌هاست و صرفاً دنیای حاکمان و امیران را دربر نمی‌گیرد. در هر کجای محور زندگی و در هر یک از رگ‌های حیات اجتماعی انسداد و انجماد و درد و رنجی می‌بیند، آن را با نیشتر قلم نشانه می‌رود (همان: ۳۱۳). اینکه شاعر نسبت به جامعهٔ خود بی‌تفاوت نبوده است و خود را همچون آینه‌ای دانسته که رخدادها، حوادث اجتماعی، بیداد استبداد، فریاد مبارزان و فقر گرسنگان و رفاه بی‌دردان را در غالب اشعار زیبای خود منعکس کرده است، باعث شده تا همگان او را «متعهدترین شاعران معاصر» بنامند (برهانی، ۱۳۸۷: ۵۹).

۲. پیشینه پژوهش

در موضوع تحلیل و بررسی شعر شفیعی کدکنی و امل دنقل، پیرامون مقایسه دو شاعر، بر اساس جستجوی به عمل آمده، به جز پژوهشی با عنوان «بررسی نماد خورشید در شعر امل دنقل و شفیعی کدکنی» اثر سهرابی و معروف (۱۳۹۳) مورد دیگری یافت نشد. در آن پژوهش، نویسندگان با رویکردی تطبیقی، کاربرد نمادین خورشید در شعر دو شاعر را بررسی نموده‌اند. پژوهش حاضر، تأثیر تجربه‌های تلخ زندگی بر کابوس‌شدگی زبان و تصویرهای شعری در برخی از اشعار این دو شاعر را تحلیل و مقایسه نموده است؛ اما به شکل مجزا، دربارهٔ این دو شاعر پژوهش‌های فراوانی صورت پذیرفته است که به چند مورد اشاره می‌کنیم: مقاله‌ای با عنوان «شورش در شعر امل دنقل و نصرت رحمانی» اثر رجبی (۱۳۹۱) که نگارنده به ترمرد در شعر دو شاعر و مصادیق برجستهٔ محدودیت‌هایی از قبیل خود، اجتماع، زمان و دنیای جدید که انسان را از رسیدن به تعالی باز می‌دارند، پرداخته است. پژوهشی با عنوان «ژرف‌ساخت ناسازواری در شعر امل دنقل و بینامتنی قرآنی» اثر میرزایی و همکاران (۱۳۹۴) که نویسندگان به چگونگی بهره-

گیری شاعر از آیات و مضامین قرآنی جهت نشان‌دادن شرایط نابسامان اجتماعی و سیاسی حاکم بر کشور مصر پرداخته‌اند. مقاله‌ای با عنوان «مقایسه مضامین اعتراضی در اشعار سیاسی و اجتماعی امل دنقل و فرخی یزدی» نوشته پرنیان و دارابی (۱۳۹۶) که نویسندگان با شیوه‌ای تطبیقی اشعار دو شاعر را از زاویه شعر اعتراضی مورد تحلیل و بررسی قرار داده‌اند. در مورد شعر کدکنی نیز پژوهشی با عنوان «شور رهایی در اشعار پیش از انقلاب شفیعی کدکنی» اثر صحرایی و گلشنی (۱۳۸۸) به رشته تحریر درآمده است که نویسندگان با روشی توصیفی-تحلیلی مفاهیم و موضوعات آزادی‌خواهی و استبدادستیزی را در اشعار پیش از انقلاب کدکنی بررسی کرده‌اند. همچنین مقاله‌ای با عنوان «جلوه‌های اعتراض و مقاومت در شعر شفیعی کدکنی» اثر باقی‌نژاد (۱۳۹۶) که نگارنده به بررسی و تحلیل اشعار مقاومت و پایداری این شاعر پرداخته و نشان داده که چگونه مضامینی همچون نکوهش ترس، توصیه به مقابله با دشمنان، ترسیم چهره منفور دشمنان و ... در شعر او تجلی یافته است.

۳. تصویر کابوس‌های هراسناک در شعر دو شاعر

زبان شعر، زبانی عاطفی، برخاسته و سرشار از احساساتی شاعرانه است و به تبع آن، تصویرهای خیالی آن نیز، غالباً در خدمت القای این حس به کارگرفته می‌شود؛ اما گاهی، حوادث ناگوار زندگی و تجربه‌های تلخ زیسته شاعر، این قاعده عمومی را بر هم می‌زند تا جایی که ممکن است، موضوع، زبان و تصویرهای شعری به کلی دگرگون شده و حتی به کابوس‌هایی هراسناک تبدیل شوند. در چنین حالت‌هایی، سویه نازیبا و تاریک زندگی بر روح، ذهن و زبان شاعر غلبه می‌یابد و او به ناچار، از پدیده‌هایی سخن می‌گوید و تصویرهایی خلق می‌کند که با روح شعر و لطافت زبان آن تناسب ندارد.

۳-۱. چوبه‌های دار و مرگ دسته‌جمعی گل‌ها

تصویر کابوس‌گونه چوبه‌های دار که همواره جان مبارزان را می‌ستاند، رخدادی دردناک در تاریخ بشر و از جمله کابوس‌های ترسناک در شعر دو شاعر است. شفیعی کدکنی، در سروده «دعای باران» با اندوهی سنگین این احساس تألم خاطر خود را در تصویری شعری، بازتولید نموده است:

«بر باغ ما بیار/ بر باغ ما که خنده خاکستر است و خون/ باغ درخت‌مردان* / این باغ باژگون./ ما در میان زخم و شب و شعله زیستیم./ در تور تشنگی و تباهی/ با نظم واژه‌های پریشان گریستیم./ در عصر زمهریری ظلمت/ عصری که شاخ نسترن، آنجا/ گری‌اجازه برشکفتد، طرح توطئه ست./ عصر دروغ‌های مقدس/ عصری که مرغ صاعقه را نیز/ داروغه و دروغ درایان/ می-خواهند/ بر قاب و در قفس./ بر باغ ما بیار!/ بر باغ ما بیار.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۱۱۵-۱۱۴)

خنده خاکستر و خون، باغ درخت‌مردان، باغ‌باژگون و همه واژگان این سروده رنگی از بی‌مه‌ری زمانه بر احساس لطیف شاعر زده است. باغ که همواره جای گل و بلبل است در این سروده در کنار «داغ» و هم‌نشین آن شده است: «بر باغ ما بیار!/ بر باغ ما بیار.»

او در سروده «پرسش» نیز، با اشاره به «آتش گرفتن هزاران ققنوس»، وصف حال مبارزانی را بازگویی می‌کند که در خاموشی و سکوتی سهمگین، مانند ققنوس‌ها، تن به سوختن داده‌اند: «آنجا هزار ققنوس/ آتش گرفته است؛/ اما صدای بال زدن‌شان را/ در اوج،/ اوج مردن،/ اوج دوباره زادن،/ نشنیده‌ایم هرگز.» (همان: ۲۸۰)

شاعر در سروده «از پشت این دیوار» با به کارگیری عبارت «خون هزاران اطلسی» و خامت اوضاع جامعه و تصویر کابوس‌گونه و کشتار بی‌رحمانه آزادی‌خواهان را بازنمایی می‌کند:

«من خواب تاتاران وحشی دیده‌ام امشب/ در مرزهای خونی مهتاب/ بر بام این سیلاب./ خواب نمی‌آید/ خواب نمی‌آید/ تو گر تمام شمع‌های آشنایی را کنی خاموش/ و بر در و دیوار این شهر تماشایی/ صدها چراغ خواب آویزی/ با صد هزاران رنگ؛/ خواب نخواهد برد./ وقتی افق با تیرگی‌ها آشتی می‌کرد؛/ خون هزاران اطلسی/ تبخیر می‌شد/ در غروب روز/ که نام دیوی روی دیوار خیابان را/ آلوده‌تر می‌کرد./ باران سکوت کاج را می‌شست/ در آخرین دیدارشان/ پیمان‌های روشنی لبریز/ شب خویش را/ در شط خاموشی رها می‌کرد./ خواب بلند باغ را مرغی/ با چه‌چهه کوتاه خود تعبیرها می‌کرد./ آن سیره تنها که سر بر نرده سرد قفس می‌زد/ آگاه بود آیا که بالش را/ در خیمه شبگیر کومه بود آن مرد؟/ شاید بهانه می‌گرفت این‌سان/ شاید. اما چه پروازی،/ چه آوازی!/ در برگ زیتونی/ که با منقار خونین کبوترهاست/ آرامش نزدیک‌واری را نمی‌بینم./ بگذار بال خسته مرغان/ بر عرشه کشتی فرود آید.» (همان: ۲۳۴-۲۳۲)

* تعبیر ابداعی «باغ درخت‌مردان» بیانی از چوبه‌های دار است.

از این نمونه کابوس‌ها که بیانگر درد و رنج شاعری متعهد است در شعر او بسیار یافت می‌شود. وی در تصویر بدیع «گور دسته جمعی گل‌ها» و «برگریزان»، با به‌کارگیری نمادین: گل‌ها، برگ‌ها و بادِ سردِ پاییزی، تصویری هولناک از کابوس کشتار بی‌رحمانه مبارزان را بازتولید نموده است:

«شیپورِ شادمانی فتح کلاغ‌ها/ آفاقِ باغ را از هر سرودِ مهر تهی کرده است و/ روز/ در آخرین دقایق خویش است/ با چند برگِ لرزان،/ بر شاخه‌ای هنوز،/ بر سنگفرش راهروِ باغ/ از دور، با اشاره، خبر می‌دهد به رمز/ این بادِ سردِ آخرِ پاییز، در گریز/ از گورِ دسته جمعی گل‌ها و برگ‌ریز.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۹: ۶۹)

در نگاه شاعر، از این نوع رخدادها، در تاریخ به قدری زیاد است که باعث یأس و دل‌شکستگی انسان می‌شود. او در سروده «در فصلِ سردِ اگرها»، با ناامیدی از عظمت و شکوه گذشته ایران، سخن می‌گوید:

«پارا! چه بود آن سخرها/ وان سازِ سیر و سفرها/ فرسنگ‌ها صبح و شادی/ گسترده در زیر پر-ها/ وان شوقِ آواز و پرواز/ وان جوشِ جان و جگرها/ گه بر سرِ بامِ طوفان/ گاهی به کامِ خطرها/ همراهِ آن سینه‌سرخان/ در لاجوردِ سحرگه/ آوردن از بی‌کران‌ها/ وز بی‌نشان‌ها، خیرها/ این چیست؟ این چیست؟ این چیست؟/ این ظلمت و خون که جاری‌ست؟/ وین باغِ در خون تپیده/ با شاخه‌های شکسته/ خونین‌شان برگ و برها/ در ازدحامِ تبرها/ با میوه تلخِ هرگز/ در فصلِ سردِ اگرها.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۶۷: ۱۳۶-۱۳۵)

و به باور شاعر، آنچه از آن گذشته افتخارآمیز باقی مانده است، رودخانه‌ای پر از خون و خاک گرم است:

«کبریت‌های صاعقه/ پی در پی/ خاموش می‌شود،/ شب همچنان شب است،/ با این که یک بهار و دو پاییز/ زنجیرهٔ زمان را - با سبز و زردشان - / از آبِ رودخانه گذر دادند،/ دیدیم/ در آبِ رودخانه، همه سال،/ خون بود و خاکِ گرم/ که می‌رفت/ در شط/ شطی که دستِ مردی/ در موج-های نرمش/ آیینۀ خدا را/ یک روز شست و شو داد،/ کبریت‌های صاعقه/ پی در پی/ خاموش می‌شود،/ شب همچنان شب است،/ خون است و خاکِ گرم؛/ نظارگانِ ماتِ شب و روز؛/ بسیار روزها و چه بسیار،/ کبریت‌های صاعقه/ پی در پی/ شب را/ کمرنگ می‌کند.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۲۸۴-۲۸۲)

در شعر امل دنقل نیز و حتی بیشتر از شعر شفیعی کدکنی، تصویرهای کابوس‌گونه از پدیده‌های طبیعی و اشیاء خودنمایی می‌کند. او چنان که مشهور است شاعر تمرد و شورش است و به شاعر مردم شهرت دارد (الحجاجی، ۲۰۱۳: ۴۰). این احساس دغدغه‌مندی شدید شاعر از یک سوی و وخامت اوضاع جهان عرب از سوی دیگر، شاعر را چنان پریشان خاطر کرده که در بسیار از اوقات، او را از حالت اعتدال و رفتار طبیعی خارج نموده است. این موضوع در زبان و تصویرهای شعری وی به وضوح نمایان است. او در قصیده «العشاء الأخير» با تعبیر هراسناک «الأجساد فوق المشنقه» (جسدهایی بر چوبه‌های دار) کابوسی از مرگ و نیستی و جسدهای مانده بر چوبه‌های داری را وصف می‌کند که حتی باد هم از ادامه تکان دادن آنها خسته شده است:

«الریاحُ اختبأت فی القبو؛ حتی تستریحُ... / فیه من أرجحة الأجساد فوق المشنقة. / ووقفنا نحرس الباب، ونحمی الأروقة / بینما خیل الممالیک تدق الأرض بالخطو الجموح / یقتفون الأثر.» (دنقل: ۱۹۸۷: ۱۷۳-۱۷۲)

(ترجمه: باد در سردابی پنهان شد، تا لختی از تکان دادن اجساد بر روی چوبه‌های دار، بیاساید و ما به نگرهبانی از در ورودی و حمایت از رواق‌ها ایستاده‌ایم، در حالی که اسب‌های ممالیک با گام‌های سرکش زمین را می‌کوبند و در پی رد پای می‌گردند.)
او در تصویری کابوس‌گونه، از کودکانی سخن می‌گوید که بر زمین می‌خزند و از گرسنگی خاک لیس می‌زنند:

«الأطفالُ فی لعق الثری! / ینمو صدیدُ الصمغ فی الأفواه، / فی هدب العیون.. فلا تری! / تتساقطُ الأقرطُ من آذان عذراوات مصر! / و یموتُ ثدی الأم.. تنهضُ فی الکری / تطهو _ علی نیرانها _ الطفلُ الرضیع!!» (دنقل: ۱۹۸۷: ۱۸۴-۱۸۳)

(ترجمه: کودکان با لیسیدن خاک، می‌خزند/ چرک خون آلود در دهان‌ها جمع می‌شود، و همین‌طور در مژه‌های چشم‌ها ... نمی‌توانند ببینند! / گوشواره‌ها از گوش زنان عفیف شهر پی در پی می‌افتد/ و خشک می‌شود سینه مادری که از خواب می‌پرد/ در حالی که کودک شیرخوار- در آتش آن- می‌پزد.)

او در سروده «کلمات اسپارتاکوس الأخيرة»، که نماد شورش علیه ستم و فدکاری در راه رسیدن به اهداف آرمانی است، با بیانی اندوهناک، به همگان توصیه می‌کند که در هنگامه به دار

آویخته‌شدن وی، به پیکر بردار شده او، لحظه‌ای بنگرند تا شاید او، از این که مردمی خوار و خفته، حداقل یک بار هم که شده، سر بلند کرده‌اند، شاد و دلخوش گردد:

«يا إِخْوَتِي الَّذِينَ يَعْبُرُونَ فِي الْمَيْدَانِ مُطْرِقِينَ / مُنْحَدِرِينَ فِي نَهَائَةِ الْمَسَاءِ / فِي شَارِعِ الْإِسْكَانِدْرِ الْأَكْبَرِ: لَا تَخْجَلُوا.. وَ لَتَرْفَعُوا عُيُونَكُمْ إِلَى / ..... / فَلَتَرْفَعُوا عُيُونَكُمْ إِلَى / لِرُبَمَا.. إِذَا التَّقَّتْ عُيُونَكُمْ بِالمَوْتِ فِي عَيْنِي: / يَتَسَيَّمُ الفِنَاءُ داخِلِي.. لِأَنَّكُمْ رَفَعْتُمْ رَأْسَكُمْ.. مَرَّةً!» (همان: ۱۱۱-۱۱۰)

(ترجمه: ای برادرانم! که در حال رفت‌وآمد از میدان عبور می‌کنید/ و در غروب سر به پایین و در سراسیمگی می‌روید... خجالت نکشید و به سوی من نگاه کنید... تا شاید فنا و نابودی در درون من لبخند بزند؛ برای اینکه سر خود را یک بار بلند کرده‌اید.)

و در ادامه، ساختن جام شراب از جمجمه‌ها، توصیه تمسخرآمیز او به قیصر روم، چنین است:
«يا قَيْصَرَ الْعَظِيمِ: أَمْنَحَكَ - بَعْدَ مَيِّتِي - جُمُجْمَتِي / تَصُوعُ مِنْهَا لَكَ كَأَسَأَ لِشَرَابِكَ الْقَوِي.» (دنقل: ۱۹۸۷: ۱۱۳-۱۱۲)

(ترجمه: ای قیصر بزرگ! جمجمه‌ام را پس از مرگم به تو می‌بخشم/ تا از آن کاسه‌ای برای شراب مقوی خود بسازید.)

روح و روان شاعر «به قدری از ذلت و خواری در جهان عرب به ستوه آمده که در قصیده «المجد للشيطان» (عظمت از آن شیطان است) به ستایش از شیطان به خاطر تمرد و «نه» گفتن در برابر خداوند رحمان پرداخته است. (سلیمی و کیانی، ۲۰۱۲ م. ۱۲۳) او در قصیده «مقتل القمر» تصویر «به صلیب کشیده شدن ماه که نشانه‌ای از قداست و پاکی است را بازگویی می‌کند: «تناقلوا النبأ الأليم على برید الشمس / في كل مدينة: / «قُتِلَ القمر»! / شهاده مصلوباً تدلی رأسه فوق الشجر! / نهب اللصوص قلادة الماس الثمينة / من صدره! / تركوه في الأعواد، / و يقول جاری: «كان قديساً: لماذا يقتلونه؟» (همان: ۶۸)

(ترجمه: خبر دردناک را از طریق پستچی خورشید منتقل کردند/ در همه شهرها که: / ماه کشته شد/ او را دیدند درحالی که به صلیب کشیده شد و سرش بر بالای درخت آویزان است/ دزدان گردن‌بند الماس گران قیمت را از سینه‌اش غارت کردند/ و او را در میان شاخه‌ها رها کردند / همسایه‌ام می‌گوید: او یک قدیس بود، چرا او را کشتند؟)

او در سروده «عشاء» که نقاب حضرت مسیح را بر چهره‌ی خود زده، از زبان او سخن می‌گوید و همچون مسیح، با ناامیدی در پی زنده نمودن انسان‌های مرده و غفلت‌زده سرزمین خویش است:

«فَصَدَّتْهُمْ فِي مَوْعِدِ الْعِشَاءِ / تَطَالُوا لِي بُرْهَةً / وَ لَمْ يَرِدْ وَاحِدٌ مِنْهُمْ تَحِيَّةَ الْمَسَاءِ! وَ عَادَتِ الْأَيْدِي تُرَاوِحُ الْمَلَاعِقِ الصَّغِيرَةَ فِي طَبَقِ الْحَسَاءِ / نَظَرْتُ فِي الْوَعَاءِ / هَتَفْتُ: «وَيَحْكُمُ دَمِي / هَذَا دَمِي فَانْتَبَهُوا!» / لَمْ يَأْبَهُوا! / وَ ظَلَّتِ الْأَيْدِي تُرَاوِحُ الْمَلَاعِقِ الصَّغِيرَةَ / وَ ظَلَّتِ الشِّفَاهُ تَعْلِقُ الدَّمَاءَ!» (دنقل: ۱۹۸۷: ۴۲۳-۴۲۲)

(ترجمه: شب هنگام به دیدار آن‌ها رفتم/ مدتی به من نگریستند/ و کسی از آن‌ها سلام شامگاه را پاسخ نداد/ و بار دیگر دست‌ها شروع به چرخاندن قاشق‌های کوچک در کاسه سوپ نمودند/ به داخل ظرف نگاه کردم/ فریاد زدم: «وای بر شما خونم/ این خون من است پس هشیار باشید»/ اهمیتی ندادند! و دست‌ها همچنان قاشق‌های کوچک را می‌چرخاندند/ و دهان‌ها نیز خون می‌لیسیدند.)

تصویر کابوس‌گونه، پرچمی با علامت «دو استخوان و یک جمجمه»، از تصویرهای غم‌انگیزی است که شدت کشتار و قتل‌عام‌ها را بازگویی می‌نماید که در آن، همه جا تبدیل به گورستان مردگان شده تا جایی که علامت روی پرچم نیز استخوان و جمجمه آدمی شده است:

«أَيُّهَا الْوَاقِفُونَ عَلَى حَافَةِ الْمَذْبَحِ / أَشْهَرُوا الْأَسْلِحَةَ! / سَقَطَ الْمَوْتُ؛ وَانْفَرَطَ الْقَلْبُ كَالْمَسْبُحَةِ / وَالدَّمُ أَنْسَابٌ فَوْقَ الْوِشَاحِ! / الْمَنَازِلُ أَضْرَحَةٌ، / وَالزَّنَازِنُ أَضْرَحَةٌ، / وَالْمَدَى.. أَضْرَحَةٌ / فَارْفَعُوا الْأَسْلِحَةَ / وَاتَّبِعُونِي! / رَأَيْتِي: عَظْمَتَانِ.. وَجُمُجْمَةً، / وَشِعَارِي: الصَّبَاحُ!» (همان: ۲۷۵-۲۷۴)

(ترجمه: ای کسانی که در کناره‌های قتلگاه کنار هم ایستاده‌اید/ اسلحه‌ها را برکشید!/ مرگ سقوط کرده است و قلب مانند دانه‌های تسبیح از هم گسسته است/ و خون بر روی حمایل‌ها جاری شده است!/ خانه‌ها گورستان شده‌اند،/ سلول زندان‌ها گورستان شده‌اند/ و تا چشم کار می‌کند، گورستان است./ پس اسلحه‌ها را برکشید/ و از من پیروی کنید./ پرچم من دو استخوان و یک جمجمه است/ و شعارم: صبح است.)

به باور شاعر عدالت مرده و فرزندان‌ش در میدان‌های شهر به دار آویخته شده‌اند:

«أَصْبَحَ الْعَدْلُ مَوْتًا وَ مِيزَانُهُ الْبُنْدُوبِيَّةُ، أَبْنَاؤُهُ/ صُلِبُوا فِي الْمِيَادِينِ، أَوْ شُنِقُوا فِي زَوَايَا الْمُدُنِ.» (دنقل:

۱۹۸۷: ۲۷۰)

(ترجمه: عدالت مرده است، و ترازوی آن تفنگ است، فرزندان/ در میدان‌ها به صلیب کشیده می‌شوند، یا در گوشه و کنار شهرها به دار آویخته می‌شوند.)

۳-۲. منظره ویران‌سازی طبیعت و نابودی انسان‌ها

طبیعت و جنگل‌های آن که مظهر زیبایی است و در شعر شاعران، همواره هزاران جلوه دلپذیر و رنگارنگ داشته است؛ اما این پدیده زیبا و چشم‌نواز گویی رنگ باخته است. گاهی در شعر شفيعی کدکنی و به شکلی دائمی در شعر امل دنقل، به شدت کدر و تیره شده است و در تصویرهای آن، دیگر خبری از آن همه دلبريایی‌های خیره‌کننده‌اش نیست. تصویرهای دهشت‌ناک از ویرانگری آتش، از جمله مواردی است که در این کابوس‌آفرینی‌ها خود را نشان می‌دهد و در شعر دو شاعر، شکلی ترسناک به خود گرفته است. این نماد، در دیوان اشعار شفيعی کدکنی جایگاه ویژه‌ای دارد. شفيعی کدکنی در سروده «میان جنگل آتش»، وصف حال بهار مغمومی را مجسم می‌کند که

در آن، بر خلاف بهاران خجسته، خبری از گل و بلبل و نسیم بهاری نیست:

«چه دل گرفته بهاری! پرنده‌ها همه آهن،/ نسیم: / موج غباری.»

به تعبیر شاعر، در آن «جنگل آتش»، آواز و: «سرود سیره و ساری» به گوش طفل روستایی نمی‌رسد و در آن غروب خسته شهر، «بنفشه‌ها با نخ‌تاریک به روی سنگ مزاری» بسته شده‌اند. (شفيعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۲۲۶).

همچنین تصویر «باغ آتش» در سروده «شب بخیر»، از دیگر کابوس‌گونه‌هایی است که در آن، باغ با آتش هم نشین شده است:

«شب به خیر ای دو دریای خاموش! / شب به خیر ای دو دریای روشن! / شب به خیر ای نگاه پر آرم! ... دیری‌ست / من درین سوی این تُرَعَه خون / تو در آن سوی آن باغ آتش / وز دگر سوی / ابر و باران / ابر و باران و تنهایی من» (شفيعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۲۱۲-۲۱۱).

شعر امل دنقل نیز که از به تعبیر منتقدان ادبی، بارزترین شاعران در ادبیات شورش است (الأسطه، ۱۹۹۸: ۱۰۰). «سرشار از هنر شعری و هنجارگریزی‌های زبانی است و به شکلی عمیق متأثر از شکست‌های پی در پی جهان عرب و در گرداب یاسی سهمگین غوطه‌ور است؛ ... شعر وی

همواره سوئیه تاریک حوادث را برجسته نموده است. سروده «البكاء بین یدی رزقاء الیمامه» تصویری جامع از همه شعر اوست» (نوروزی و سلیمی، ۱۴۰۱: ۳۳۰). شاعر گاهی رود نیل را که سرچشمه خیر و برکت بوده، مخاطب قرار می‌دهد و با تعجب از او سؤال می‌کند که آیا در جویبارهای آن خون جاری است:

«یا نیل هل تجری المیاء دماً/ لکی تفیض، و یصحو الأهل إن نُودوا؟» (دنقل: ۱۹۸۷: ۱۹۰)

(ترجمه: ای نیل! آیا آب در جویبارهای تو، خون شده است! تا طغیان کند و مردم را بیدار سازد؟)

او در قصیده «سفر التکوین»، تصویری هراسناک از درآوردن درختان بلند توسط انسان و کشتار بشریت به وسیله «بمب مرگ» را به تصویر می‌کشد:

«ورأیت ابن آدم و هو یجن فیقتلع الشجر المتناول،/ یبصق فی البر، یلقى علی صفحة النهر بالزیت،/ ثم یخبئ فی أسفل الباب/ قبله الموت، یؤوی العقارب فی دفء أضلاعیه.» (همان: ۲۷۱-۲۷۰)

(ترجمه: فرزند آدم را دیدم که دیوانه‌وار درختان بلند را می‌کند/ آب دهانش را در چاه می‌انداخت و روغن را بر سطح آب رودخانه می‌ریخت،/ سپس در پاشنه در/ بمب مرگ را پنهان می‌ساخت و عقرب‌ها را در گرمای سینه‌اش پناه می‌داد.)

شاعر در قصیده «مقابله خاصه مع ابن نوح»، با الهام گرفتن از داستان قرآنی «طوفان نوح»، اوضاع جامعه‌ای را به تصویر می‌کشد که به سوی نابودی می‌رود:

«جاء طوفان نوح!/ المدینة تغرق شتياً.. فشیئاً/ نفر العاصفیر،/ و الماء یعلو./ علی درجات البیوت - الحوائیبت - مینی البرید - البنوک - التماثیل (أجدادنا الخالدین) - المعابد - أجولة القمح - مستشقیات الولادة - بوابة السجن - دار الولاية - أروقة التکنات الحصینة / العاصفیر تجلو.. رویداً... رویداً...» (دنقل: ۱۹۸۷: ۳۹۳)

(ترجمه: طوفان نوح فرا رسید/ شهر اندک اندک غرق می‌شد/ گنجشک‌ها می‌گریختند و آب تا فراز پله‌های خانه‌ها و مغازه‌ها، ساختمان پست، بانک‌ها، مجسمه‌های اجداد ماندگارمان، معابد، سیلوهای گندم، زایشگاه‌ها، دروازه‌های زندان، دار الخلافه، اتاق‌های محکم پادگان‌ها بالا می‌آمد/

گنجشک‌ها آرام آرام شهر را ترک می‌کردند).

او در سروده «بطاقه کانت هنا»، تصویری هراسناک از «دریاچه‌ی آتش» و شست و شوی دلتنگی خود با آن را بازگویی می‌نماید:

«بنلوب» أَيْنَ أَنْتِ يَا حَبِيبَتِي الْحَزِينَةُ؟... أَعُوذُ، كَيْ يَغْتَسِلَ الْحَيْنُ فِي بُحَيْرَةِ اللَّهَيْبِ. / لَكِنَّمَا «بنلوب».. / بِطَاقَةَ كَانَتْ هُنَا! / وَ وَحْشَةً غَرِيبَةً، وَ نَقَبُ بَابٍ لَمْ يَعِدْ يَضِيءُ! «(همان: ۱۵۴)

(ترجمه: «پنه لوپه!» تو کجایی ای محبوب غمگین من... بر می‌گردم، تا دلتنگی را در دریاچه-ی آتش شستشو دهم/ اما «پنه لوپه!» در اینجا نشانه‌ای بود/ و یک تنهایی عجیب، و روزنه‌ی دری که دیگر روشن نمی‌شود!)

تصویر «باران آتش» در سروده «سرحان لا يستلم مفاتيح القدس» از دیگر مواردی است که شاعر، تیرهای دشمنان را باران آتشی می‌شمارد که قلب آزادی‌خواهان را نشانه گرفته است:

«مَطْرُ النَّارِ يَهْطَلُ، يَنْقَبُ قَلْبًا.. قَلْبًا / وَ يَتْرُكُ فَوْقَ الْخَرِيْطَةِ تَقْبًا.. فَتَقْبًا.» (دنقل: ۱۹۸۷: ۲۸۳)

(ترجمه: باران آتش به شدت می‌بارد و قلب‌ها را یکی پس از دیگری سوراخ می‌کند/ و روی نقشه، شکاف‌های پی در پی بر جای می‌گذارد.)

در نگاه بدبینانه او، برای پاک شدن آدمیان، دیگر به آب نمی‌توان امید بست و اکتفا نمود، آنها برای پاک شدن، به جای شست و شوی با آب و غسل تعمیم، باید خود را با آتش بشویند:

«إِنَّ الْجُرُوحَ يُطَهِّرُهَا الْكَيُّ، / وَ السَّيْفُ يُصْقِلُهُ الْكَبِيرُ، / وَ الْخُبْزُ يُنْضِجُهُ الْوَهْجُ، / لَا تَدْخُلُوا مَعْمَدَانِيَةَ

الْمَاءِ.. / بَلْ مَعْمَدَانِيَةَ النَّارِ.. / كُونُوا لَهَا الْحَطَبَ الْمُشْتَهَى وَ الْقُلُوبَ: الْحَجَارَةَ.» (همان: ۳۴۰-۳۳۹).

(ترجمه: زخم‌ها با داغ کردن خوب می‌شوند/ شمشیر را دم آهنگری جلا می‌دهد/ و نان را آتش می‌پزد/ برای غسل تعمید وارد آب نشوید/ بلکه با آتش غسل تعمید کنید/ برای آن آتش هیزمی دلپذیر و قلبی از سنگ باشید.)

شاعر در سروده «سفر التکوین» با الهام از تورات، به گونه‌ای دیگر، حس کابوس‌گونه خود را بازگویی نموده است. او در این سروده، مانند کتب آسمانی، با وصف ابتدای آفرینش، سخن خود را شروع می‌کند؛ اما ناگهان از انتهای کابوس‌گونه آن و «به آتش کشیدن شهرها» به دست فرزندان آدم، سر در می‌آورد:

«وَرَأَيْتُ إِبْنَ آدَمَ يُرْدِي إِبْنَ آدَمَ، يَشْعَلُ فِي / الْمُدْنِ النَّارَ، يَغْرُسُ خَنْجَرَهُ فِي بُطُونِ الْحَوَامِلِ / يُلْقِي أَصَابِعَ أَطْفَالِهِ عِلْفًا لِلْخِيُولِ.» (همان: ۲۷۰)

(ترجمه: و دیدم فرزند آدم، فرزند آدم را می‌کشد، شهرها را به آتش می‌کشد و خنجر در شکم زنان باردار فرو می‌کند/ و دستان کودکش را به عنوان علف جلوی اسب‌هایش می‌افکند.)
در شعر او، کرم‌ها خورشید را خورده‌اند، صدای مردمان در روستاها، دیگر زمزمه شادی در طبیعت نیست؛ بلکه آهنگی در تشییع جنازه‌هاست:

«هَذَا دَمُ الشَّمْسِ الَّتِي سَتُّشِرَقُ، الشَّمْسُ الَّتِي سَتُّغْرَبُ / الشَّمْسُ الَّتِي تَأْكُلُهَا الدِّيدَانُ! / دَمُ الْقَتِيلِ أَحْمَرُ اللَّوْنِ / ... وَكَانَتْ الْأَصْوَاتُ فِي الْقُرَى .. جِنَائِزِيَّةَ الْإِيقَاعِ» (دنقل: ۱۹۸۷: ۱۷۱)

(ترجمه: این خون خورشیدی است که طلوع خواهد کرد و خورشیدی که غروب خواهد کرد/ خورشیدی که کرم‌ها آن را خورده‌اند/ خون سرخ کشته شده است/ ... صداها در روستاها نغمه‌ای برای تشییع جنازه داشت.)

کابوس‌گونگی اشیاء به قدری بر ذهن و زبان شاعر غلبه یافته که به تصور او، حتی ماهی‌ها، این نمادهای زیبایی و شناوری در هستی، از بلعیدن آدمیان با شاعر سخن می‌گویند:
«تَقُولُ لِي الْأَسْمَاكُ / تَقُولُ لِي عَيُونُهَا الْمَيْتَةُ الْقَرِيرَةُ: / إِنْ طَعَامَهَا الْأَخِيرَ ... كَانَتْ لِحْمًا بِشْرِيًّا... / قَبْلَ أَنْ تَجْرَفَهَا الشَّبَاكُ!» (همان: ۱۸۲-۱۸۱)

(ترجمه: ماهی‌ها به من می‌گویند/ چشمان بی جان و خشکشان به من می‌گویند/ که آخرین خوراکشان ... گوشت انسانی بوده است ... / قبل از اینکه به دام بیفتند!)

شاعر نه تنها در بیداری، گاهی در رؤیا هم کابوس می‌بیند و از آن تصویرسازی می‌کند، در نمونه زیر که با رؤیای حضرت یوسف در قرآن کریم بینامیستی آشکار دارد، تصویرهایی خوفناک از آتشی خلق می‌کند که در آن تصویر «پختن کودکی شیرخوار در آتش» سوژه شعری شده است:
«وَوَيْكُنُ عَامًّا .. فِيهِ تَحْتَرِقُ السَّنَابِلُ وَ الضَّرْعُ / تَمُو حَوَافِرُنَا .. مَعَ اللَّعْنَاتِ .. مِنْ ظَمًا وَ جُوعٍ / ... وَ

يَمُوتُ ثَدْيُ الْأُمِّ .. تَنْهَضُ فِي الْكُرَى / تَطْهَوُ .. عَلَي نِيرَانِهَا _ الطِّفْلُ الرِّضِيعُ!!» (دنقل: ۱۹۸۷: ۱۸۴-۱۸۳)

(ترجمه: و سالی است که در آن خوشه‌ها و پستان شترها می‌سوزند/ پنجه‌های ما به خاطر گرسنگی و تشنگی با نفرین - رشد می‌کنند/ ... سینه‌ی مادری که ... از خواب می‌پرد، خشک

می‌شود / در حالی که او کودک شیرخوار را- در آتش آن- می‌پزد.

۳-۳. تصویر رعب‌انگیز اژدهای آدمخوار

دو شاعر با به کارگیری واژه هولناک «اژدها» و خلق تصویرهای هراسناک از آن، بخش‌هایی از بی‌رحمی‌های تجربه زیسته خود را بازگویی نموده‌اند. شفיעی کدکنی در بیانی کنایی و اعتراضی، با درهم آمیختن حسی رومان‌تیک با رئالیسم اجتماعی، اظهار تعجب می‌کند و با حیرت از خود می‌پرسد، با وجود نفس‌های اژدها که پیوسته در طبیعت می‌دمد، این همه یاس سپید و نسترن چگونه می‌رویند:

«این نه اگر معجزه‌ست/ پاسخ‌تان چیست؟/ در نفس اژدها چگونه شکفته‌ست/ این همه یاس سپید و نسترن سرخ؟» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۴۸۲)

او در سروده «در کاروان خله» از پرپر زدن هزاران نسترن در آتش نفس‌های اژده سخن می‌گوید و از سکوت آدمیان در برابر این بی‌رحمی تعجب می‌کند:

«چندین هزار نسترن سرخ/ در لحظه بلوغ و شکفتن/ پرپر شدند در نفس اژدها و / تو / خاموش ماندی و سرودی/ گفتن نداشت یا شنفتن؟» (همان: ۱۴۸)

شاعر در سروده «سبزی خزه» خزه را به اژدهایی می‌داند که پیوسته از رفتن سخن می‌گوید؛ اما همچنان باقی و ماندگار است:

«شوخی چشمی خزه/ رودخانه را فریب می‌دهد که می‌روم/ ولی نمی‌رود/ سال‌ها و سال‌هاست/ رودخانه بارها/ رنگ خون گرفته در سپیده دم/ سبزی خزه/ همچنان بر آب‌ها رهاست/ می‌نماید این که می‌روم، ولی نمی‌رود/ همچنان به جاست./ رودخانه صخره را ربود و برد/ لیک سبزی خزه/ می‌نماید این که می‌روم، ولی نمی‌رود/ ایستاده مثل اژدهاست/ رودخانه را فریب می‌دهد/ سال‌ها و سال‌ها و سال‌هاست.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۱۰۴-۱۰۳)

و به باور او، حافظ بهتر از همه شاعران، نفس‌های سوزان این اژدهای هراسناک را وصف نموده است:

به هزار لب سخن بود، هزار یار ما را	نسرود کس چو حافظ غم روزگار ما را
نفسی زد اژدهایی و جهنم جنون شد	سخری که بود در پی، شب انتظار ما را
ز کدام دوزخ این دیو تنوره زد در اینجا	که خزان خزن و خون کرد گل و بهار ما را؟

هله خواجه! این چه افسون و چه معجزه‌ست، از تو
ز وِرایِ هفتصد سال چه‌گونه نقش بستی
سخن تو در طنین باد هزاره‌های دیگر
که چنین بلند خواندی غم بی‌شمار ما را
غم روزگار ما را و شبان تار ما را
چون نسیم صبح هر سو ببرد غبار ما را!

(شفیعی کدکنی، ۱۳۹۹: ۱۰۶-۱۰۵)

و سرانجام، شاعر در سروده «قنوس» حاکمان را به دیو تشبیه می‌کند که از خنجرشان خون و سیاهی می‌چکد و آزادی‌خواهان را دعوت به خیرش علیه آن‌ها می‌نماید:

ابری شو و باران شو و در خویش رها باش
تا ریشه این سر و کهن سال نخشکد
تا صبح به دیدار گل صبح و حواریش
اکنون که درین ظلمت آمیخته با زهر،
در فرصت بی‌واژه زخم و شب و زندان
در آتش این خام‌دلان، سوختگانیم،
خون می‌چکد و خامشی از خنجر این دیو
بیداری سبز چمن و باغ و گیا باش
گیرم همه یک جرعه، زلالی ز صفا باش
بیداری پر زمزمه زنجره‌ها باش
آفاق خموشند، تو، خورشیدسرا باش
در کوجه زنجیر، صدا باش و رها باش
قنوس پرافشانی خاکستر ما باش
از حنجره صاعقه فریاد خدا باش

(شفیعی کدکنی، ۱۳۹۹: ۷۹-۷۸)

امل دنقل نیز در قصیده «أخانتون فوق الکرک» حاکمان ستمکار را به اژدهایی می‌پندارد که با دست‌هایشان، قرص خورشید را می‌پوشاند تا نوری به خلائق نرسد:

«یا أخانتون / من بعد مما تک / یزحف هذا التین / یحجب قرص الشمس بأیدیة / و یردد: آمون ...

آمون» (ن.ک: شکوری، ۱۳۹۱: ۱۰۳)

(ترجمه: ای اخانتون/ بعد از مرگ تو/ این اژدها پیشروی می‌کند/ قرص خورشید را با دستانش می‌پوشاند/ و تکرار می‌کند آمون ... آمون.)

۳-۴. تصویر کابوس گونه مثله شدن انسان‌ها

از منظره دردناک قطعه قطعه شدن اعضای بدن آدمیان و به ویژه کودکان، تصویرهایی رعب‌انگیز در شعر دو شاعر خلق شده است. شفیی در تصویرهایی هراس‌انگیز از رویش بوته‌هایی که میوه‌شان سرهای آدمی است، سخن می‌گوید، سرهایی جدا شده از تن که زبان گشوده و سخن می‌گویند:

«آنگاه، نزدیک‌تر شدم/ دیدم کنار صبح اساطیر/ روییده بوته‌های فصیحی/ که میوه‌شان/ سر-
های آدمی‌ست اگر چند/ سرها بریده بود/ و سخن می‌گفت...» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۴۰۰)
او در ادامه، کابوسی از گذر کردن تن‌های بی سر در کوی و برزن، می‌نماید:

«آنگاه، نزدیک‌تر شدم/ دیدم/ تن‌های بی سری که گذر می‌کرد/ در کوچه‌های ساکن و برزن-
ها/ و گاه گاه زمزمه‌ای داشت: «من، من تمام من‌ها...»/ پرسیدم از سروش دل خویش/ کاین بی-
سران چه قوم کیان‌اند؟! آواز باز داد که اینان/ انبوه شاعران و ادیبان/ فرزنانگان مشرقیان‌اند.»
(شفیعی کدکنی، ۱۳۷۶: ۴۰۳-۴۰۲)

امل دنقل نیز در تصویرهایی دهشت‌ناک از این نوع، تجربه زیسته غبارآلودی را پیش روی
خواننده می‌نهد. دستان قطع شده دختر بچه‌ای که بر سر نیزه‌هاست:

«أظنرى من فرجة الشباب: / أیدی صبيبة مقطوعة... / مرفوعة.. فوق السنان / أنظرى خيط الدم
القانى على الأرض: / «هُنا مر... هُنا» ... / ينقش السكة باسم الملك الغالب، / يرقى منبر المسجد... /
بالسيف الذى يفر أحشاء الحوامل.» (دنقل: ۱۹۸۷: ۱۹۴-۱۹۳)

(ترجمه: از روزنه پنجره می‌بینم/ دستان قطع شده دختر بچه‌ای را/ که بر سر نیزه‌هاست/ خط
خون سرخ رنگ بر زمین را می‌بینم / «از آنجا گذشت... از آنجا...» و در حالی که با نام پادشاه
پیروز سکه ضرب می‌کند/ و خطبه جمعه را با نام او می‌خواند/ از منبر بالا می‌رود/ او که با شمشیر،
شکم زنان حامله را می‌شکافد.)

نگه داشتن بیرق که همواره نشانی از «سرافرازی، غرور آمیزی یا اراده‌ای به منظور برافراشتن
مفاهیم متعالی است» (سرلو، ۳۸۸: ۳۹۷) توسط ساعد و دستی قطع شده، از تصاویری است که
شاعر با اندوه از آن سخن می‌گوید:

«أسألُ يا زرقاء... عن ساعدي المقطوع... وَهُوَ ما يزالُ ممسكاً بالراية المنكسة.» (همان: ۱۲۱)

(ترجمه: ای زرقاء، از تو می‌پرسم... در باره ساعد قطع شده‌ام که هنوز پرچم نیمه افراشته را
نگه داشته است.)

اینها نمونه‌هایی اندک از تصویرهای کابوس‌گونه و فراوان در شعر دو شاعر است که در آنها،
تلخی تجربه زیسته بر روح و ذهن شاعر و انتخاب درون‌مایه شعری او اثر گذاشته و در پی درستی
و زمختی محتوای شعر، زبان و تصویرهای شعری نیز، رنگی تیرگ به خود گرفته‌اند. در این نمونه-

های شعری، به جای لطافت ذاتی زبان شعر، واژگانی بی‌رحم همچون: چوبه‌های دار، خون و آتش، اژدها، ویرانی، مثله شدن آدمیان، جنگل آتش، پرپر شدن گل‌ها جای گرفته‌اند. در این نمونه‌های شعری، نغمه‌های نواخته شده که با لطافت زبان شعر فاصله بسیار دارد و این حکایت از دغدغه-مندی شاعر است که نتوانسته از کنار حوادث تلخ زندگی بی‌تفاوت بگذرد.

۴. نتیجه‌گیری

از آنچه بیان شد، نتایج زیر به دست می‌آید:

۱. امل دنقل، شاعر مصری و شفیعی کدکنی شاعر ایرانی از بارزترین شاعران نوپرداز معاصر هستند که دغدغه‌های انسانی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مشترکی داشته‌اند. در واقع شعر این دو ادیب توانمند، نوای تلخ و شیرین زندگی مردم و اوضاع اجتماعی سرزمین‌شان است. چنان که نمونه‌های اندک ذکر شده نشان داد، گاهی تجربه تلخ زیسته دو شاعر، روح و روان آنها به گونه‌ای متأثر کرده که در آن احساسات لطیف شاعرانه به کلی به دست فراموشی سپرده شده. در این نمونه‌ها، نرمی زبان شاعرانه و عاطفه خیال‌انگیز آن در هاله‌ای از غبار آلودگی گم شده، خشونت و زمختی درون‌مایه شعر بر لطافت زبان و تصویرهای شعری غلبه کرده‌است.
۲. این کابوس‌نمایی‌های خوفناک، در مؤلفه‌هایی همچون تصاویر برخاسته از آتش و جنگل، چوبه‌های دار، اژدهای آدمخوار، مثله شدن اعضای بدن انسان‌ها، و ویرانی طبیعت توسط انسان، بر نمونه‌های شعری ذکر شده از دو شاعر سایه افکنده است.
۳. این گونه کابوس‌های ترسناک در شعر این دو، و به ویژه در شعر امل دنقل حضوری بسیار پر رنگ دارد.
۴. کابوس‌های شفیعی کدکنی بیشتر از طبیعت و عناصر آن و کابوس‌های امل دنقل بیشتر از حوادث روزمره زندگی برگرفته شده‌اند، از این رو شعر شفیعی به رمانتیکی دلگیر و شعر امل دنقل به رئالیسم سیاه نزدیک شده است؛ اما وجه مشترک این دو در آن است که تجربه‌های تلخ زیسته، روح و روان لطیف دو شاعر را به گونه‌ای مکدر کرده که برخی از این سروده‌ها، به منزله مرثیه‌ای بر درد و رنج‌های همیشگی بشریت درآمده است.

منابع:

- الأسطه، عادل. (۱۹۹۸). *القدس في الشعر العربي المعاصر*. مجله کنعان. العدد ۹۶، صفحه ۱۰۰.
- امینی، علی‌اکبر. (۱۳۸۰). *گفت‌مان ادبیات سیاسی ایران در آستانه دو انقلاب*. تهران: سیرنگ.
- برهانی، مهدی. (۱۳۸۷). *شکست سکوت و برآمدن امید*. به کوشش حبیب‌الله عباسی. سفرنامه باران. تهران: سخن.
- بهفر، مه‌ری. (۱۳۸۱). *عشق در گذرگاه‌های شب زده*. تهران: هیرمند.
- جحا، می‌شال خلیل. (۱۹۹۹). *اعلام الشعر العربي المعاصر*. الطابعه الأولى. بیروت: دار العوده.
- حجاجی، أحمد شمس‌الدین و الآخرون. (۲۰۱۳). *أمل دنقل: الإنجاز و القيمة*. قاهره: المجلس الأعلى للثقافة.
- الدوسری، احمد. (۲۰۰۴). *«أمل دنقل: شاعر علی خطوط النار»*. الطابعه الثانية. بیروت: المؤسسة العربية للدراسات و النشر.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۶۱). *نقد ادبی*، جلد اول. چاپ سوم. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- سرلو، ادواردو. (۱۳۸۸). *فرهنگ نمادها*، ترجمه مه‌رانیگیز اوحدی. تهران: نشر دستان.
- سلیمی، علی و رضا کیانی. (۲۰۱۲ م). *«التناص القرآنی فی شعر محمود درویش و امل دنقل (دراسه و نقد)»*. مجله دراسات فی اللغة العربیة و آدابها. شماره ۹، صص ۱۰۵-۱۳۲.
- شفیع کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۶ الف). *آیین‌های برای صداها*. تهران: انتشارات سخن.
- _____ (ب). (۱۳۷۶). *هزاره دوم آهوی کوهی*. تهران: انتشارات سخن.
- _____ (۱۳۹۹). *طفلی به نام شادی*. چاپ اول. تهران: انتشارات سخن.
- شکوری، طاهره. (۱۳۹۱). *«بررسی کارکرد نمادهای شخصیتی در شعر امل دنقل»*. فرهاد رجبی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عرب، دانشگاه گیلان.
- عباس، إحسان. (۱۹۸۷). *اتجاهات الشعر العربي المعاصر*. کویت: المجلس الوطنی للثقافة و الفنون و الآداب.

- غنیمی هلال، محمد. (۱۹۹۵). **الأدب المقارن**. القاهرة: دار النهضة مصر للطبع و النشر.
- فولادوند، عزت الله. (۱۳۸۷). از چهره‌های شعر معاصر اخوان ثالث، شاملو، سپهری، شفیعی کدکنی... تهران: سخن.
- کامبل، روبرت. (۱۹۹۶). **أعلام الأدب العربي المعاصر**. الطبعة الأولى. بيروت: جامعه القديس يوسف.
- المقالح، عبدالعزيز. (۱۹۸۷). **مقدمة لأعمال الشعرية لأمل دنقل**. الطبعة الثالثة. القاهرة: مكتبة مدبولي.
- نوروزی، سمانه و سلیمی، علی و دیگران. (۱۴۰۱). «یأس و امید در شعر امل دنقل و سیاوش کسرایي (تحلیل نشانه شناسی مؤلفه های مکان، زمان و اسطوره‌ها)». نشریه ادبیات تطبیقی کرمان. دوره چهارم، شماره ۲۷. صص ۳۲۸-۳۵۳

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی